

Changing of Urban Society: The Impact of Urban Development Projects on the Isan Urban Poor People

Thanapauge Chamaratana

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Thailand

Rasita Dasri

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Thailand

Monchai Phongsi

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Thailand

Kritsada Phatchaney

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Thailand

Patchanee Muangsri

Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Thailand

Abstract

In the midst of global changes in the development stream and the driving force of globalization, there are many changes in every context of Thai society, including changes affected by the development of urban areas. This qualitative research aims to study the impacts of urban development projects on the poor people of Isan. Data were collected from in-depth interviews using an interview guide, as well as participatory and non-participatory observations with 25 key informants from the Isan urban community, focusing on case studies in Khon Kaen Municipality and Sila Municipality, which are centers of a large province and the northeastern region, respectively. Data were analyzed using content analysis with the ATLAS.ti program. The research found that the impacts on Isan urban society are both positive and negative for the urban poor. The impacts are divided into four aspects: (1) Economic impacts, which include the convenience of living in the city and more career opportunities, but these are limited to low-level jobs that are difficult, dirty, and dangerous. Some people have lost their jobs due to new workers replacing them. (2) Social and cultural impacts, which include promoted community participation in social events becoming more convenient, but at the same time causing estrangement within poor households. Some households had to move to new communities and adapt to living in new places. (3) Housing impact, which is the most severe, includes being evicted from original residences, causing housing instability. And (4) The rights and authority of Isan poor people, who still lack awareness of their own rights and abilities.

Keywords

urban poor, changes, impact of development, urban society

CORRESPONDING AUTHOR

Thanapauge Chamaratana, Department of Social Development, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Khon Kaen 40002 Thailand. Email: thanacha@kku.ac.th

© College of Local Administration, Khon Kaen University. All rights reserved.

สังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง : ผลกระทบจากโครงการพัฒนาเมือง ที่มีต่อคนจนเมืองอีสาน

ธนพลักษ์ ชามะรัตน์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

มนต์ชัย ผ่องศิริ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

พัชนี เมืองศรี

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

รลิตา ดาศรี

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

กฤษดา ปัจจำนัย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในกระแสธารการพัฒนาและพลังขับเคลื่อนของโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายในทุกบริบทของสังคมไทย รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่เมือง งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาเมืองที่เกิดขึ้นต่อคนจนเมืองอีสาน เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์ ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวม 25 ราย จากพื้นที่ชุมชนเมืองอีสาน โดยใช้กรณีศึกษาเทศบาลนครขอนแก่นและเทศบาลเมืองศิลา ซึ่งเป็นพื้นที่ใจกลางจังหวัดขนาดใหญ่ และเป็นศูนย์กลางของภาคอีสาน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาโดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ผลการวิจัยพบว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นในสังคมเมืองอีสานมีทั้งด้านบวกและด้านลบต่อคนจนเมือง โดยแบ่งออกเป็นแต่ละด้าน ประกอบด้วย (1) ด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตในเมือง และมีโอกาสในการประกอบอาชีพมากขึ้น แต่ก็จำกัดอยู่เพียงงานระดับล่างที่มีความยาก สกปรก และอันตราย บางส่วนต้องสูญเสียงานเนื่องจากมีแรงงานใหม่เข้ามาแทนที่ (2) ด้านสังคมและวัฒนธรรม ทำให้การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของเมืองสะดวกมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดความห่างเหินในครัวเรือนที่ต้องหาเช่ากินค่า และบางส่วนจำเป็นต้องย้ายไปอยู่ในชุมชนใหม่จึงต้องปรับตัวเพื่อให้อยู่กับสถานที่ใหม่ (3) ด้านที่อยู่อาศัย เป็นผลกระทบที่รุนแรงที่สุด โดยเฉพาะการถูกไล่รื้อออกจากที่อยู่อาศัยเดิมเกิดความไม่มั่นคงทางด้านที่อยู่อาศัย และ (4) ด้านสิทธิและอำนาจ คนจนเมืองอีสานยังขาดซึ่งความตระหนักรู้ในสิทธิและพลังความสามารถของตนเอง

คำสำคัญ

คนจนเมือง, การเปลี่ยนแปลง, ผลกระทบของการพัฒนา, สังคมเมือง

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ท่ามกลางกระแสธารการพัฒนาและพลังขับเคลื่อนของโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายในสังคมไทย โดยมีการซ้อนทับกันของการเปลี่ยนแปลงในมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จนกลายเป็นปัญหาที่ยากจะทำความเข้าใจและให้คำตอบต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยได้อย่างแท้จริง ในขณะที่สังคมยังคงดำเนินไปท่ามกลางความไม่รู้ในแทบทุกด้าน เพราะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น หาได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงในเพียงบางมิติ หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างและระบบความสัมพันธ์แบบองค์รวมของสังคมไทยเลยทีเดียว

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและมีส่วนกำกับชีวิตผู้คนในสังคมไทย ประการหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงความหมายและปฏิบัติการที่มีต่อพื้นที่ (Space) ของผู้คนในสังคม ซึ่งต้องการการศึกษาทำความเข้าใจอย่างจริงจังและลึกซึ้ง เพราะเป็นภววิทยาที่มีความสลับซับซ้อน และหากจะศึกษาเรื่องของ “พื้นที่” ตามกรอบความรู้เดิม ไม่ว่าจะเป็นการกลายเป็นเมือง (Urbanization) กับความเป็นชนบท (Rurality) ก็พบว่ามีความขัดแย้งกันที่จะทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังมีความเหลื่อมซ้อนทับกันที่มากขึ้นจนไม่สามารถแยกให้เป็นสองขั้วได้อย่างชัดเจนเช่นเดิมได้ ขณะเดียวกันความเป็นเมืองเองก็มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไปจากกรอบความคิดเดิม จนยากเกินกว่าจะวางปัญหามูลฐานความเข้าใจแบบเดิมได้อีกต่อไป (Chamaratana, 2023)

การไม่เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงและยังคงยึดมั่นอยู่กับกรอบการอธิบายแบบเก่านอกจากจะทำให้เกิดปัญหาที่สะสมมากขึ้นจนไม่อาจหาทางออกได้ แล้วยังมีส่วนเพาะบ่มปัญหาให้กลายเป็นสภาพจำยอมให้คนในสังคมไทยต้องซบเซาซบกับการเปลี่ยนแปลงและมองเห็นว่าเป็นเรื่องปกติและดำรงอยู่กับมันต่อไป เพราะในด้านหนึ่งนั้น รัฐไทยเองก็ได้เพิ่มปริมาณของการควบคุม “พื้นที่” ให้รัดกุมและเข้มข้นมากขึ้น โดยการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่เมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศ ร่วมกับแรงส่งทางเศรษฐกิจที่กลุ่มทุนในท้องถิ่นหันมาจับมือกับรัฐในการพัฒนา “พื้นที่” โดยมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและวัตถุต่าง ๆ เป็นหลัก โดยเฉพาะการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมือง (Urban Area)

พลาณภาพของรัฐและทุนที่กระทำการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนกายภาพของเมือง ทำให้เกิดผลกระทบ (Impact) ต่อชีวิตทุกชีวิตในพื้นที่เมืองอย่างไม่มีทางออก อีกทั้งรัฐและทุนก็ได้สร้างวาทกรรมที่ทรงพลังในการแปรเปลี่ยนพื้นที่ ทั้งชุดวาทกรรมที่เป็นความรู้ และชุดวาทกรรมที่สร้างความหวังแก่ผู้คน ไม่ว่าจะเป็นวาทกรรมเมืองน่าอยู่ (Healthy City) เมืองยั่งยืน (Sustainable City) ตลอดจนเมืองอัจฉริยะ (Smart City) (Chamaratana, 2023)

เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าการเหยียบคันเร่งการพัฒนาเมืองของรัฐและทุนดังกล่าว ล้วนแต่วางอยู่บนมายาคติและจินตนาการถึงเมืองที่มีชนชั้นกลาง (Middle Class) เป็นแกนหลักและละเลยคนกลุ่มอื่น ๆ โดยไม่ได้พยายามที่จะตระหนักถึงผลกระทบของการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตผู้คนที่มีความแตกต่างอย่างสลับซับซ้อน การขับส่งด้วยจินตนาการถึงเมืองในฝันได้เอื้อประโยชน์กับคนเฉพาะกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มทุนที่ได้ร่วมมือกับรัฐในการเปลี่ยนแปลง “พื้นที่” เพื่อตอบสนองการสะสมทุนของตนเองอย่างเต็มที่ เช่น ในรูปของการจัดตั้งบริษัทพัฒนาเมืองที่จังหวัดใหญ่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ รวมไปถึงเมืองใหญ่ในภาคอีสานอย่างขอนแก่น (Prompakphing et.al, 2019)

จากการทบทวนสถานการณ์องค์ความรู้ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา พบว่าองค์ความรู้จากการศึกษาในพื้นที่เมืองในภาคอีสาน แม้จะมีความพยายามที่จะศึกษาถึงกระบวนการการพัฒนาชุมชน

เมืองเป็นหลัก แต่ภายใต้การพัฒนาเมืองและชุมชนเมืองนั้น ยังปรากฏร่องรอยของคนตัวเล็กตัวน้อย ที่เป็นคนชายขอบ และยิ่งกว่าชายขอบอยู่บ้าง แต่ภาพความรู้ก็ยังพัวเลือนและถูกบดบังด้วยการศึกษาในเชิงการพัฒนาเมืองทางกายภาพ และโครงสร้างพื้นฐาน รวมไปถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่มุ่งเน้นเรื่องสิ่งแวดล้อมของเมือง (Visetpricha et.al, 2018) ทำให้การศึกษาดังกล่าวยังมีขีดจำกัดที่ทำให้ไม่สามารถทำความเข้าใจในพลวัตร และการดำรงอยู่อันซับซ้อนของคนจนเมือง รวมไปถึงขาดความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับผู้คนที่ถูกมองว่าเป็นเพียง “ตัวประกอบ” ของสังคมเมืองเท่านั้น หากได้มองให้ลึกลงไปถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมชุมชนเมือง

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงของเมืองใหญ่ในภาคอีสานอย่างเมืองขอนแก่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างถนนหนทางในเขตเมืองและทางหลวงรอยต่อระหว่างเมือง ตลอดจนโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ที่รองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างโครงการรถไฟทางคู่และรถไฟความเร็วสูง ทำให้เกิดแรงกระแทกจากนโยบายการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การศึกษาที่มุ่งตอบโจทย์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกลับมุ่งเน้นไปที่วัตถุประสงค์ที่หลาย และแข่งแข่งความรู้เกี่ยวกับ “ผู้คน” โดยเฉพาะคนตัวเล็กตัวน้อย ผู้ด้อยโอกาส และคนชายขอบ ในนาม “คนจนเมือง” ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิถีชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนย้ายเข้าออกเมืองของผู้คนที่เต็มใจและไม่เต็มใจ การเมืองที่ขาดเสถียรภาพ การถูกกีดกันจากการพัฒนา รวมไปถึง “ผลกระทบจากการพัฒนา” อันนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำ และความไม่เป็นธรรมทางสังคม ซึ่งเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันจนแยกไม่ออก ดังนั้น เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เท่าทันกับสถานการณ์ปัจจุบันของคนจนเมือง ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและความสลับซับซ้อนของพื้นที่เมือง จำเป็นต้องมีการศึกษาในเชิงลึกถึงผลกระทบจากการพัฒนาเมืองที่เกิดขึ้นกับคนจนเมือง เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกของบริบทการเปลี่ยนแปลงของ “พื้นที่เมืองอีสาน” ซึ่งถือเป็นพื้นที่เป้าหมายการพัฒนาอย่างยาวนานของประเทศไทย (Prompakphing, 2017; Prompakphing et.al, 2018) โดยมุ่งศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยตรงกับคนจนเมือง เพื่อนำไปสู่การแสวงหาทางเลือกของการพัฒนาเมืองที่เอื้อต่อ “คนตัวเล็กตัวน้อย” มากกว่าการพัฒนาเมืองกระแสหลักที่เอื้อต่อภาคธุรกิจและชนชั้นกลางแต่เพียงกลุ่มเดียว หรือกล่าวให้ชัดเจนคือเป็นการศึกษาเมืองจากมุมมองของคนที่อยู่เบื้องล่างในฐานะสมาชิกเมืองผู้ควรมี “สิทธิ” ในการกำหนดชะตาชีวิตเมืองเช่นเดียวกับสมาชิกเมืองกลุ่มอื่น

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาเมืองที่เกิดขึ้นต่อคนจนเมืองอีสานในเขตเทศบาลนครขอนแก่นและเทศบาลเมืองศิลา อำเภอมืองขอนแก่น

การทบทวนวรรณกรรม

เพื่อชี้ให้เห็นถึงพรมแดนความรู้และช่องว่างทางความรู้ของการศึกษาคุณลักษณะของชุมชนแออัดและคนจนเมืองในภูมิภาคอีสาน ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจจากฐานข้อมูลงานวิจัย บทความวิชาการ และฐานงานพัฒนา ทำให้พบว่างานศึกษาเกี่ยวกับชุมชนแออัดและคนจนเมืองในรอบสองทศวรรษหลัง (พุทธศักราช 2540 – 2560) ลดลงอย่างมีนัยสำคัญในพื้นที่ภาคอีสาน ทั้งที่หลายจังหวัดในภาคอีสานไม่ว่าจะเป็น ขอนแก่น อุดรธานี และ อุบลราชธานี มีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนาดใหญ่ ทั้งจากโครงการขยาย

ทางรถไฟเป็นรางคู่ และการสร้างรถไฟความเร็วปานกลางผ่านจังหวัดขอนแก่น และอุดรธานีไปยัง จังหวัดหนองคาย ส่วนจังหวัดอุบลราชธานีก็มีการขยายเมืองในฐานะเมืองชายแดนที่สำคัญของกลุ่ม จังหวัดอีสานใต้

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยจากฐานข้อมูลทางวิชาการต่างๆ ในประเด็นการศึกษาที่ สอดคล้องกับเรื่อง “คนในชุมชนแออัด” “คนชายขอบ” และ “คนถูกกีดกัน” อันเป็นผลจากการพัฒนา เมืองบริเวณพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2561 สามารถจำแนกประเด็นสำคัญออกเป็น 5 ประเด็น ได้แก่ องค์ความรู้ด้านชุมชนแออัด องค์ความรู้ด้าน ชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ องค์ความรู้ด้านที่อยู่อาศัย และการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง องค์ ความรู้ด้านการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนจนเมือง ตลอดจนองค์ความรู้ด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพ ของคนจนเมือง

งานศึกษาในด้านชุมชนแออัด มีงานที่แสดงถึงความเป็นมาของชุมชนแออัดในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือได้เด่นชัดที่สุด น่าจะเป็นงานวิจัยของ Laphanun et.al (1998) ที่ศึกษาวิวัฒนาการ ชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง โดยเน้นที่สถานภาพการศึกษาและการทำงานพัฒนาชุมชน แออัดและองค์กรชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่น สอดคล้องกับงานของ Bunmattaya et.al (1998) รวมไปถึง Ratniyom (2010) ที่พบว่าเกิดขึ้นจากผลของรัฐบาลมีนโยบายเร่งการพัฒนาแบบทุนนิยม หรือ มุ่งเน้นที่การเติบโตทางเศรษฐกิจ มีการขยายโครงสร้างพื้นฐาน ส่งเสริมการค้าและการบริการ ส่งผลให้ เกิดความต้องการแรงงานราคาถูกในเมือง คนจากชนบทอีสานจึงหลั่งไหลเข้ามาเพื่อหางานทำ ในขณะที่ เมืองยังไม่มีความสามารถในการรองรับประชากรผู้อพยพที่มีจำนวนมากได้ จึงเกิดเป็นชุมชนแออัดใน เมืองขึ้น

องค์ความรู้ด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ เน้นการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มบุคคลที่ได้รับ ผลกระทบจากการพัฒนาเมืองโดยภาครัฐ รวมไปถึงกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในเมือง และคนชายขอบ ซึ่งล้วน แล้วแต่เป็นกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ยกตัวอย่างในงานวิจัยของ Rawiwong et al. (1999) ที่ทำการศึกษาสถานการณ์คนจนและการจัดการแก้ไขปัญหาคนจนในภาวะวิกฤตทาง เศรษฐกิจ เพื่อประเมินผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจที่มีต่อคนจน ในช่วงวิกฤตทางเศรษฐกิจ 2540 งาน ของ Wechayachai and Nonthapatamadul (2003) ที่ได้พบนิยามความหมายใหม่ของ “คนจน” ในมิติที่ ลึกมากกว่ามิติทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นความจนในเชิงโอกาส จนอำนาจ จนทางเลือกของชีวิต จน ปัญญาที่จะคิดแก้ไขปัญหา นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงความอับจนอันเกิดจากการถูกเบียดขับหรือการกีด กันทางสังคม (Social Exclusion) เช่นเดียวกับงานของ Srisontisuk et al. (2004) พบว่าความหมายของ ความยากจนเป็นมิติทางกาย ทางใจ และทางโครงสร้าง สาเหตุของความยากจน คือ ปัจจัยส่วนบุคคล โครงสร้าง สิ่งแวดล้อม และโอกาสเสี่ยง ความยากจนนำมาซึ่งปัญหาสังคม นโยบายรัฐยังไม่ประสบ ความสำเร็จเนื่องจากไม่สามารถเข้าร่วมโครงการของภาครัฐ ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงบริการภาครัฐต่างๆ ทุนทางสังคมต่ำ และขาดอำนาจต่อรอง ในขณะที่ Chueduangpuy et al. (2018) ได้ศึกษาวิถีชีวิตของคน ไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น พบว่า คนไร้บ้านในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ใน ภูมิภาคอีสานมากกว่าภูมิภาคอื่น ส่วนใหญ่เคยสมรสและมีบุตรมาแล้วแต่ได้เลิกรากันก่อนที่จะออกมา เป็นคนไร้บ้าน สะท้อนถึงความเปราะบางทางครอบครัวที่นำพวกเขาให้กลายเป็นคนชายขอบในเมือง ขอนแก่น

องค์ความรู้ด้านที่อยู่อาศัยและการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง มีงานหลายชิ้นที่น่าสนใจ เช่นงานศึกษาของ Dhiravisit (2007) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับคนจนเมืองขอนแก่นว่า การพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับคนจนเมืองนั้น มิได้เป็นเรื่องสวัสดิการระหว่างผู้ให้ คือ รัฐส่วนกลางหรือรัฐบาลท้องถิ่น และคนจนเมืองภายใต้ความสัมพันธ์แบบ “การให้” และ “การรับ” เท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับภาคีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่อยู่อาศัยหลายส่วน ได้แก่ ชุมชนและองค์กรชุมชน เทศบาล สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น และองค์กรที่ให้การสนับสนุน คือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ในขณะที่การศึกษาของ Leksomboon (2014) งานของ Toprayoon et al. (2016) ล้วนเป็นการศึกษาในเชิงการจัดการสิ่งแวดล้อมของเมือง และการจัดทำข้อเสนอยุทธศาสตร์รูปแบบการจัดการขยะของพื้นที่

องค์ความรู้ด้านการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนจนเมือง มีงานวิจัยที่ฉายภาพการขยับเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้ต่อรองของคนจนเมืองอีสานที่น่าสนใจอยู่บ้าง อย่างงานศึกษาของ Chinnak et al. (2005) พบว่า ในสายตาของคนเมืองบางกลุ่มอาจไม่ให้ความสนใจต่อพื้นที่ชุ่มน้ำเลย แต่ประชาชนในพื้นที่ยังคงพึ่งพาทรัพยากรในกุดและป่าบุงป่าทามเพื่อการดำรงชีวิต รูปแบบความสัมพันธ์ที่หลากหลายระหว่างคนเมืองกับทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว นำมาซึ่งความสลับซับซ้อนและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ส่วนงานของ Junthothai (2010) พบว่ามิติต่างๆของทุนทางสังคมมักจะฝังอยู่ในกิจกรรมทางสังคมซึ่งแฝงไปกับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านของคนเมือง รวมไปถึงงานของ Hankun et al. (2013) ในเรื่อง “สนามการต่อรองเชิงอำนาจของชาวชุมชนแออัดในจังหวัดอุบลราชธานี” พวกเขาเชื่อว่าชุมชนแออัดถูกสร้างค่านิยมและอัตลักษณ์เชิงลบทำให้เป็นพื้นที่แปลกแยกของสังคมเมือง เป็นพื้นที่ยาเสพติด ลักขโมย อาชญากรรม และโสเภณี แต่คนจนเมืองก็สามารถใช้สนามต่างๆของพื้นที่เมืองเพื่อต่อรองการนิยามความหมายดังกล่าวจากสังคมโดยสร้างกลไกการต่อสู้เชิงอำนาจขึ้นในหลากหลายรูปแบบ ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ของตนเองและอัตลักษณ์ของพื้นที่

ส่วนสุดท้าย เป็นงานวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมืองในภาคอีสาน แม้จะมีอยู่บ้างแต่ก็ยังถือว่ามีน้อยอยู่เมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่น หรือหากจะมีก็มักแฝงอยู่ในการศึกษาสายสุขภาพชุมชน และการพัฒนาชุมชน เช่นงานของ Suwannasak and Kosin (2003) ที่ทำการศึกษาสภาพชีวิต สาเหตุสำคัญของปัญหาชีวิต และรูปแบบในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มเด็กยากจนและด้อยโอกาสในชุมชนเมือง รวมทั้งการช่วยเหลือกันเองของชุมชน บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคเอกชนอื่นๆ รวมทั้งการเข้าถึงระบบบริการของรัฐ โอกาส และรูปแบบในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล งานในแนวมานุษยวิทยาของ Rabibhadana et al. (2007) ทำให้เราเข้าใจถึงการมองโลกและความคิดของคนจนเมืองในภาคอีสาน โดยเฉพาะจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหนึ่งในห้าพื้นที่ศึกษาของงานชิ้นนี้ โดยพวกเขาชี้ว่าในสังคมไทยที่มีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวตั้งความก้าวหน้าเกิดขึ้นจากการพึ่งพา “ผู้ใหญ่” แม้ว่าในชุมชนในโครงการบ้านมั่นคง ชาวบ้านน่าจะเปลี่ยนไปจากทัศนคติเช่นนี้แล้วก็ตาม ในขณะที่งานของ Promphakping (2017) ที่ได้ทำการวิจัยความเปราะบางของครัวเรือนในเมืองอุดรธานีภายใต้บริบทการขยายตัวของเมือง โดยแบ่งความเปราะบางของครัวเรือนออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ ความเปราะบางในการดำรงชีพ ความเปราะบางด้านอาหาร ความเปราะบางเกี่ยวกับน้ำ ความเปราะบางทางด้านสุขภาพ ความเปราะบางด้านเครือข่ายทางสังคม และความเปราะบางต่อภัยธรรมชาติ ส่วน Rattoran (2009) ชี้ให้เห็นว่าผลกระทบจากความเป็นเมืองต่อสุขภาพนับว่าเป็นประเด็นที่สำคัญมาก โดยเขาเสนอว่าการจัดการสุขภาพในเมืองโดยเฉพาะประเด็นปัจจัยระดับ

ท้องถิ่นหรือระดับเทศบาล จัดเป็นบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาทในการจัดการทางด้านสุขภาพในท้องถิ่น

จากการทบทวนองค์ความรู้ทั้งห้าประเด็นข้างต้น เราจะพบว่า “คนตัวเล็กตัวน้อย” ของสังคมที่เป็นคนในชุมชนแออัด คนชายขอบ ตลอดจนคนถูกกีดกัน ล้วนแล้วแต่เป็น “ตัวแสดง” ที่ปรากฏตัวอยู่ในแทบทุกองค์ความรู้ ไม่ว่าจะเป็นด้านชุมชนแออัด ด้านชีวิตคนชายขอบ ด้านที่อยู่อาศัยและการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง ด้านการเคลื่อนไหวทางสังคม ตลอดจนด้านสุขภาพและวิถีดำรงชีพ โดยจะเห็นว่าพวกเขามีความเชื่อมโยงกับนโยบายหรือโครงการพัฒนาของรัฐในฐานะของ “ผู้จำกระทำตามนโยบายอย่างเคร่งครัด” เพราะงานแทบทุกชิ้นชี้ให้เห็นระดับของการรับแรงกระแทกจากการพัฒนาผ่านวาทกรรมการพัฒนาโดยภาครัฐและเอกชน ส่วนจะมากหรือน้อยนั้นก็ขึ้นอยู่กับระดับของการเข้าถึงหรือความสำคัญในฐานะหน่วยวิเคราะห์ของงานศึกษาต่าง ๆ ในข้างต้น

กล่าวโดยสรุป จากการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับคนจนเมืองและการพัฒนาเมืองในภาคอีสาน ทำให้พบข้อจำกัดของการศึกษาที่ผ่านมา ดังนี้

1. การศึกษาที่ผ่านมาเป็นการศึกษาประเด็นเฉพาะ ทั้งในการศึกษากลุ่มคน หรือเชิงพื้นที่เฉพาะในด้านหนึ่งแม้จะช่วยให้เกิดความเข้าใจประเด็นนั้นๆ มากขึ้น แต่ขาดความเชื่อมโยง ประเด็นเฉพาะนั้นเข้ากับนโยบายและแผนพัฒนาเมืองที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้บังเกิดขึ้นกับผู้คนหรือชุมชนทุกกลุ่ม งานวิจัยเฉพาะประเด็นจึงไม่สามารถทำความเข้าใจพลวัตการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่เมืองได้อย่างละเอียดรอบด้าน และเท่าทันความเปลี่ยนแปลงอันสลับซับซ้อนของเมืองในช่วงที่ผ่านมา

2. งานวิจัยด้านการพัฒนาเมืองเชิงกายภาพที่ละเลยมิติด้านผู้คนและสังคม ทำให้เพียงส่วนหนึ่งของการสนับสนุนนโยบาย กระแสแนวคิดการพัฒนาเมืองที่เป็นนามธรรมและเลื่อนลอย จากคำขวัญ “เมืองน่าอยู่” จนถึง “เมืองอัจฉริยะ” เป็นเพียงการวิจัยเชิงเทคนิคและการจัดการเมืองที่ให้ความสำคัญกับผู้เชี่ยวชาญ นักวางแผนจากภาครัฐ นักวิชาการ และการจัดการจากภาคธุรกิจเอกชนเท่านั้น ที่สำคัญไม่มีงานวิจัยที่วิเคราะห์วิพากษ์ถึงทิศทางหรือแนวโน้มนโยบายการพัฒนาโดยตรง ทั้งที่หากพิจารณาถึงแนวโน้มนโยบายการพัฒนาเมืองที่เกิดขึ้นและสืบเนื่องต่อมาในช่วงสองทศวรรษหลัง ก็จะสามารถเห็นได้ว่าแนวโน้มเหล่านี้ย่อมอยู่ภายใต้การพัฒนาเมืองตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ ที่เน้นความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจบนฐานของภาคบริการ โดยไม่สนใจความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นตามมา การพัฒนาที่เน้นการสร้างเมืองแบบสมัยใหม่ที่มีสาธารณูปโภคพื้นฐานสำหรับคนชั้นกลางในเขตเมือง แนวโน้มเหล่านี้มีผลกระทบอย่างสำคัญต่อคนจนและชุมชนแออัดในเขตเมือง แต่งานวิจัยที่สะท้อนและวิพากษ์ว่าการพัฒนาดังกล่าวในระดับกระบวนการทัศนียังมีน้อยมาก

3. การศึกษาและวิเคราะห์เมืองและชุมชนเมืองในมุมมองกระแสหลักทำให้ไม่เห็นถึงความเป็นเมืองที่แตกต่าและกระจัดกระจาย (Fragmentation) มากขึ้นในเกือบทุกๆเมือง ทำให้จินตภาพเกี่ยวกับเมืองที่ผ่านมา และจินตนาการถึงเมืองในอนาคต เป็นภาพของเมืองที่มีชนชั้นกลางเป็นแกนหลัก ทำให้มองไม่เห็นคนจนเมือง คนที่ประกอบอาชีพอยู่ในระบบเศรษฐกิจนอกระบบ เป็นแรงงานที่ขาดความมั่นคงและหลักประกันในชีวิต คนที่มีที่อยู่อาศัยในภาคนอกระบบ คนที่จำเป็นต้องเช่าที่อยู่อาศัยที่คุณภาพต่ำกว่ามาตรฐานเพราะข้อจำกัดเรื่องรายได้ของตน คนที่ไม่สามารถเข้าถึงระบบขนส่งสาธารณะที่มีราคาแพง ส่วนที่ขนส่งสาธารณะราคาถูกอย่างรถโดยสารสาธารณะก็ไม่ได้ให้บริการที่ดี จึงต้องพึ่งพายานพาหนะ

อย่างมอเตอร์ไซค์ เสียงและความต้องการของคนเหล่านี้ไม่เคยถูกถาม ถูกให้ความสำคัญว่าพวกเขามีจินตนาการถึงเมืองที่เอื้อต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาอย่างไร

ด้วยข้อจำกัดข้างต้น จะเห็นได้ว่างานศึกษาวิจัยที่มีอยู่ยังไม่สามารถทำความเข้าใจถึงคนจนเมืองทั้งที่อยู่และนอกชุมชนแออัดได้อย่างรอบด้าน ไม่อาจทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพวกเขา โดยเฉพาะ “ผลกระทบจากการพัฒนา” ที่ทำให้ “สังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนไป” ส่งผลต่อพวกเขาโดยตรงอย่างไร ซึ่งการวิจัยครั้งนี้กำลังจะให้คำตอบเบื้องต้นดังที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษากับกลุ่มคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในเมืองทุกกลุ่ม รวมไปถึงศึกษากับกลุ่มผู้อยู่อาศัยในบ้านเช่าราคาถูกที่กระจายตัวในเขตเมืองชั้นในของเทศบาลนครขอนแก่น และเทศบาลเมืองศิลาที่เป็นเทศบาลเมืองปริมณฑลของเมืองขอนแก่น โดยมีพื้นที่วิจัยหลักอยู่ในชุมชนแออัดริมรางรถไฟ 5 ชุมชน ซึ่งอยู่ภายในอาณาบริเวณถนนวงแหวนรอบเมืองขอนแก่น ได้แก่ ชุมชนโนนหนองวัดริมราง ชุมชนพรสวรรค์ ชุมชนหลักเมือง ชุมชนเทพารักษ์ 5 และชุมชนหนองแวงใหม่ ที่โยกย้ายจากชุมชนหนองแวงตราขุเดิมซึ่งอยู่ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ก่อนถูกบังคับให้ย้ายออกไปอาศัยในพื้นที่ของเทศบาลเมืองศิลา โดยทั้ง 5 ชุมชนนี้ ถือเป็นตัวแทนของพื้นที่คนจนเมืองเพราะเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเมืองในมิติต่างๆ มีจำนวนคนจนเมืองอาศัยอยู่มากกว่าชุมชนอื่นในเมืองขอนแก่น นอกจากนี้ยังอาศัยอยู่บนพื้นที่เข้ากับการรถไฟแห่งประเทศไทยตามแนวเส้นทางรถไฟ ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวระเบียงเส้นทางนโยบายการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ ทั้งยังปรากฏการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในฐานะของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอย่างต่อเนื่องยาวนาน (Chamaratana, 2023) รวมไปถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในการพัฒนาเมือง โดยดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2563 ถึงเดือนพฤษภาคม 2564 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participatory and Non-participatory Observation) โดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม มุ่งเน้นสังเกตการแสดงออกของสีหน้า แววตา ภาษากาย ในระหว่างการให้สัมภาษณ์ และพฤติกรรมส่วนบุคคลขณะร่วมกิจกรรมการเรียกร้องและยื่นข้อเสนอต่อหน่วยงานราชการ ส่วนการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม มุ่งเน้นสังเกตบริบททั่วไป เช่น สภาพชุมชน บ้านเรือน สถานที่ประกอบอาชีพของคนจนเมือง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ประกอบด้วย ประธานชุมชน จำนวน 5 ราย กลุ่มคนจนเมืองจากทั้งห้าชุมชน จำนวน 15 ราย ข้าราชการและเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่หลักเกี่ยวกับการพัฒนาเมือง จำนวน 3 ราย และตัวแทนภาคเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาเมือง จำนวน 2 ราย รวมทั้งสิ้น 25 ราย แยกเป็นเพศชาย 8 ราย และเพศหญิง 17 ราย ส่วนใหญ่มีพื้นเพหรือมีถิ่นกำเนิดในตัวเมืองขอนแก่น มีเพียง 3 รายที่เป็นผู้ที่โยกย้ายมาจากจังหวัดอื่นในภาคอีสาน

สำหรับการตรวจสอบคุณภาพของข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการไตรภาคีแบบต่างแหล่งข้อมูล (Data Source Triangulation) กระทำโดยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลในหลายแหล่งข้อมูลกระจายกันไปตามพื้นที่เมือง และตรวจสอบข้อมูลย้อนกลับระหว่างคนจนเมืองแต่ละกลุ่ม รวมทั้งตรวจสอบจากบันทึกภาคสนามแบบวันต่อวัน เพื่อป้องกันการคลาดเคลื่อนของข้อมูล จนแน่ใจว่าข้อมูลที่ได้มีความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลในแต่ละประเด็นและหาข้อสรุป โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก มาจัดระเบียบทางกายภาพของข้อมูล ได้แก่ การถอดเทปบันทึกเสียงและ

บรรณาธิกรณข้อมูลจากบันทึกสนาม (Field Note) แล้วจัดพิมพ์ข้อมูลลงเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรม Microsoft Word จากนั้นจึงโอนข้อมูล (Assigning) เข้าสู่โปรแกรม ATLAS.ti ซึ่งเป็นโปรแกรมคอมพิวเตอร์ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Computer-Assisted Qualitative Data Analysis) ที่ทำงานได้ดีในระบบปฏิบัติการ Windows และสามารถรองรับข้อมูลภาษาไทยผ่านโปรแกรมประมวลผลคำ (Word Processing) โดยทำการให้หมายเลขบรรทัดข้อมูล คัดเลือกข้อความสำคัญ (Quotations) ลงรหัสข้อมูล (Coding) และจัดหมวดหมู่และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ (Networking) นำไปสู่การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อแยกแยะ ตีความ เปรียบเทียบ หาความสัมพันธ์และแบบแผนในปรากฏการณ์ เพื่อสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย ก่อนจะการนำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ซึ่งเป็นการบรรยายอธิบายข้อเท็จจริงประกอบหลักฐานเชิงประจักษ์ต่าง ๆ (Neuman, 2004; Shope, 2008; Chamaratana, Knippenberg, and De Jong, 2020).

ผลการวิจัย

ขอนแก่นเป็นเมืองหลักของภาคอีสาน ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาหัวเมืองหลักเพื่อกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค กลายเป็นเมืองศูนย์กลางการพัฒนาในภูมิภาคทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน ด้านการบริการ ตลอดจนด้านการศึกษา มีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง โดยมีทั้งโครงการพัฒนาจากนโยบายส่วนกลางและจากนโยบายท้องถิ่น โดยโครงการพัฒนาที่เป็นนโยบายจากส่วนกลาง ที่สำคัญประกอบด้วย โครงการพัฒนาพื้นที่รอบสถานีรถไฟ (Transit-Oriented Development : TOD) โครงการระบบรถไฟความเร็วสูง (High-Speed Train) โครงการรถไฟทางคู่ (Dual-Track Train) และโครงการเมืองอัจฉริยะ (Smart City) ภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580) หรือ “ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี” ขณะที่โครงการพัฒนาที่เป็นนโยบายจากส่วนท้องถิ่น ที่โดดเด่นของเมืองขอนแก่น คือ โครงการรถไฟรางเบาสาธารณะ (Light Rail Transit System: LRT) ที่ถือเป็นปรากฏการณ์ในการพัฒนาเมืองโดยการผลักดันโดยท้องถิ่นเองเป็นพื้นที่แรกของประเทศไทย

โครงการพัฒนาเมืองขอนแก่น ไม่ว่าจะเป็นนโยบายจากส่วนกลางหรือเกิดจากส่วนท้องถิ่นเอง ล้วนแต่ละมีผลทำให้ “สังคมเมืองกำลังจะเปลี่ยนแปลง” ที่ส่งผลกระทบต่อคนจนเมืองอีสานในเมืองขอนแก่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นมีทั้งด้านบวกและด้านลบต่อคนจนเมือง โดยแบ่งออกเป็นแต่ละด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านที่อยู่อาศัย และด้านสิทธิและอำนาจ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

คนจนเมืองขอนแก่นได้รับผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจทั้งด้านบวกและด้านลบ โดยที่ผลกระทบด้านบวก พบว่า เมื่อมีโครงการพัฒนาเกิดขึ้นในเมืองขอนแก่นทั้งการพัฒนาเมืองไปสู่ความเป็นอัจฉริยะ หรือการพัฒนาระบบรางต่าง ๆ จะส่งผลให้เมืองได้รับการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานที่มีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น การเดินทางสัญจรมีความปลอดภัย การพัฒนาเมืองขอนแก่นยังนำไปสู่การเข้าถึงโอกาสทางการศึกษาของลูกหลานคนจนเมืองที่อยู่ในเมืองที่สามารถเข้าถึงโรงเรียนในเขตที่มีคุณภาพ นอกจากนั้นเมื่อเมืองขอนแก่นพัฒนาเกิดการเพิ่มขึ้นของประชากรในเมือง มีการบริโภคเพิ่มมากขึ้นทำให้ส่งผลดีต่อคนจนเมืองที่ประกอบอาชีพค้าขายสามารถทำมาหากินในเมืองได้ และมีแหล่งขายสินค้าที่อยู่ในตลาดในเมือง ดังคำกล่าวของคนจนเมืองท่านหนึ่งในชุมชนพรสวรรค์ อายุ 50 ปี กล่าวว่า

“ถ้าเมืองเจริญขึ้น โดยที่เราไม่ได้ย้ายไปไหน คาดว่าจะสามารถทำมาหากินได้ดีขึ้น สะดวกการเดินทาง ลูกได้เรียนในสถานศึกษาที่ดีๆ นอกจากนี้ถ้าสามารถทำได้ขายขนมปังให้ เพราะแต่ก่อนมาอยู่ตรงนี้ยังไม่มีลูกค้า เมื่อเมืองขยายตัวก็จะสามารถนำขนมปังไปขายที่ตลาดบ้านหนองใหญ่ได้” (สัมภาษณ์คนจนเมือง, วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2564)

ถึงแม้ว่าการพัฒนาจะส่งผลกระทบทางด้านบวกต่อคนจนเมืองแล้ว แต่ยังมีอีกมุมหนึ่งของคนจนเมืองที่ได้รับผลกระทบทางด้านลบด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ เมื่อเกิดโครงการพัฒนาเกิดขึ้นในเมืองขอนแก่นในกรณีการพัฒนาเมืองไปสู่เมืองอัจฉริยะทำให้เมืองขยายตัวมากขึ้นก็จริง ถึงแม้ว่าจะมีอัตราการเปิดรับสมัครงานเพิ่มขึ้น แต่การแย่งงานกันทำก็เพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน เมื่อมองย้อนกลับไปที่คนจนเมืองนั้น การเข้าถึงงานในเมืองยากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากมีข้อจำกัดในด้านการศึกษา ส่วนใหญ่การเปิดรับสมัครงานก็จะรับเฉพาะคนที่มีอายุน้อย นอกจากนี้งานของคนจนเมืองยังจำกัดอยู่เพียงงานระดับล่างที่มีความยาก รวมไปถึงต้องเผชิญกับความสับสนและความอันตราย เช่น งานกรรกรก่อสร้าง งานเก็บกวาดทำความสะอาดพื้นที่แคบ งานก่อสร้างในที่สูงละขาดมาตรฐานความปลอดภัยในการทำงาน นอกจากนี้การพัฒนาเมืองจากโครงการรถไฟความเร็วสูงมีแนวโน้มที่คนจนเมืองจะถูกไล่ออกจากพื้นที่ใหม่ ยิ่งตอกย้ำให้คนจนเมืองที่ประกอบอาชีพในเมือง ที่กำลังจะยกระดับตัวเองขึ้นมาเป็นผู้ประกอบการรายย่อยนั้น ต้องกลับไปเริ่มต้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง หรือทำให้คนจนเมืองบางคนต้องเปลี่ยนอาชีพหรือหยุดกิจการของตัวเองลงก็มี ดังคำกล่าวของคนจนเมืองท่านหนึ่งในชุมชนโนนหนองวัด (ริมราง) อายุ 41 ปี กล่าวว่า

“เมืองโตขึ้น คนมากขึ้น คนจะเข้ามาทำงานมากขึ้น แย่งงานกันทำ เศรษฐกิจไม่ดี งานหายาก รายได้น้อย บางคนที่ย่างมากขึ้นและข้อจำกัดด้านการศึกษาก็จะทำให้หางานยากขึ้น หรือว่าอย่างเมื่อก่อนขายดีกว่า แต่ปัจจุบัน คนค้าขายเยอะ แย่งลูกค้ากัน ต้องหาแนวทางใหม่ ๆ ในการค้าขาย ก่อนโดนรื้อค้าขายได้ดี ขายตามบ้านเช่ามีลูกค้ามากมาย เมื่อทำทางรถไฟแล้วทำให้ลูกค้าหายไป ทำให้ค้าขายลำบากมากที่สุดท้ายต้องเลิกทำอาชีพนี้แล้วไปทำอาชีพแม่บ้านแทน” (สัมภาษณ์คนจนเมือง, วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2564)

นอกจากนี้ผลจากการพัฒนาพื้นที่เมืองทำให้เกิดความเจริญทางกายภาพของเมือง ส่งผลให้ค่าครองชีพพื้นฐานในเมืองมีการขยับเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ทำให้คนจนเมืองต้องเผชิญหน้ากับปัญหาเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ยากลำบากมากขึ้นเช่นกัน

ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรม

สำหรับผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมของคนจนเมืองขอนแก่นที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนานั้น พบว่า คนจนเมืองขอนแก่นยังมีกิจกรรมที่ทำได้ด้วยกันอยู่ ตัวอย่างเช่น ประธานชุมชนประกาศเสียงตามสายเพื่อประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมฟ่อนรำในงานครบรอบ 222 ปีเมืองขอนแก่น คนจนเมืองขอนแก่นก็สามารถที่จะแบ่งเวลาเข้าไปร่วมด้วย นอกจากนั้นยังไปร่วมประเพณีที่วัดของชุมชน เพื่อที่จะเข้าไปทำบุญตักบาตรในทุกเช้า ซึ่งการเข้าร่วมกิจกรรมของคน

เมืองในเรื่องความร่วมมือกับชุมชนและการเข้าวัดทำบุญ เป็นภาพสะท้อนว่า ถึงเมืองจะเจริญขึ้นขึ้นมากน้อยเพียงใด แต่ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนจนเมืองยังดำเนินควบคู่กันไปด้วย

ในขณะเดียวกันยังมีภาพสะท้อนผลกระทบทางลบ เมื่อโครงการพัฒนาในเมืองขอนแก่นเริ่มต้นขึ้น สิ่งที่มาคือการเกิดขึ้นของโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ ทางยกระดับ ถนน ดึงสูง ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลทำให้เกิดความห่างเหินของคนจนเมือง ถึงแม้ว่าในปัจจุบันยังมีคนจนเมืองบางกลุ่มที่ยังคงมีส่วนร่วมและมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีอยู่ แต่ยังมีคนจนเมืองบางกลุ่มที่ต้องออกไปทำงานหาเช้ากินค่ำ และได้ห่างเหินการร่วมประเพณีดั้งเดิม นอกจากนี้ในกรณีผลกระทบจากโครงการรถไฟความเร็วสูงเริ่มต้นขึ้น ทำให้คนจนเมืองขอนแก่นจำเป็นต้องย้ายไปอยู่ที่ชุมชนใหม่ และต้องปรับตัวเพื่อให้อยู่กับสถานที่ใหม่ที่อยู่แห่งใหม่ และอยู่กับสังคมใหม่ หรือบางพื้นที่ต้องไปเจอสังคมใหม่ของคนเมืองที่เห็นแก่ตัวไม่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลในชุมชน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นกับคนจนเมืองทั้งสิ้น ดังคำกล่าวของคนจนเมืองท่านหนึ่งในชุมชนโนนหนองวัด (ริมราง) อายุ 50 ปี กล่าวว่า

“การพัฒนาเมืองยังเมืองก็ต้องเปลี่ยน 10-20 ปี ยิ่งไงก็ต้องเปลี่ยน เราก็ดูมาคิดว่าทำอะไรให้อยู่กับเมืองได้ เมืองจะมีแต่ดีทุกอย่างไม่ได้ ไม่มีประเพณี ไม่มีความเป็นอยู่ดั้งเดิม ถ้าเลี้ยงได้ก็อยากเลี้ยง เพราะไม่อยากจะย้ายไปไหน เพราะคุ้นเคยกับสถานที่ มีความสนิทสนมกับคนในพื้นที่ ถ้าเริ่มต้นใหม่ หาลูกค้าใหม่ จะทำยังไงละ ต้องปรับตัวค่อนข้างมากเพราะผู้คนที่นี่อาศัยอยู่ค่อนข้างเห็นแก่ตัว ไม่ช่วยเหลือกัน” (สัมภาษณ์คนจนเมือง, วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2564)

ผลกระทบด้านที่อยู่อาศัย

สำหรับผลกระทบด้านที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง พบว่า โครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อคนจนเมืองขอนแก่นในช่วงนี้คือ โครงการรถไฟความเร็วสูง โครงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบสถานีขนส่งมวลชน (TOD) โดยพื้นที่วิจัยทั้งหมด 5 ชุมชนได้รับผลกระทบแทบทั้งหมด โดยผลกระทบแรกที่ต้องเผชิญคือการถูกไล่ออกจากที่อยู่อาศัยเดิม เนื่องจากอยู่ในเขตพื้นที่โครงการและมีการทำสัญญาเรื่องที่อยู่อาศัยในลักษณะการเช่าที่อยู่กับการรถไฟแห่งประเทศไทย (รฟท.) และคนจนเมืองบางครัวเรือนยังไม่ได้เอกสารสิทธิ์ ทำให้มีโอกาสจะถูกไล่ออกจากพื้นที่ภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบสถานีขนส่งมวลชน และอีกหนึ่งพื้นที่ที่ถูกไล่ออกคือชุมชนหนองแวงใหม่ ที่เคยได้รับผลกระทบและย้ายที่อยู่อาศัยมาแล้วครั้งหนึ่ง แต่เหมือนโชคชะตาเล่นตลกกับชีวิต เมื่อพวกเขาจำเป็นต้องได้ย้ายที่อยู่ใหม่อีกครั้ง เนื่องจากชุมชนที่ย้ายมาอยู่ใหม่กลับอยู่ในทิศทางการพัฒนาของโครงการรถไฟความเร็วสูง คนจนเมืองบางรายเพิ่งจะได้รับเอกสารสิทธิ์ก็มีแนวโน้มที่จะต้องย้ายที่อยู่อีกครั้ง ต้องกลับไปตั้งตัวใหม่ เกิดความไม่มั่นคงทางด้านที่อยู่อาศัย ซึ่งบางคนรู้สึกกังวลกับสิ่งที่จะเกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาดังกล่าว ดังคำกล่าวของคนจนเมืองท่านหนึ่งในชุมชนหนองแวงใหม่ อายุ 65 ปี กล่าวว่า

“ต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงเมืองที่มีพื้นที่ให้ทุกคนโดยเฉพาะคนจน อย่างกรณี ชุมชนหลักเมือง ยังไม่ได้มีสัญญาเช่า คือ ชุมชนอยู่มานาน แต่ยังไม่มีการช่วยเหลือเรื่องสัญญาเช่า ชุมชนจึงอยู่แบบกังวล ไม่มีความมั่นคงเรื่องที่อยู่อาศัย” (สัมภาษณ์คนจนเมือง, วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2564)

นอกจากการถูกไล่อี้อาศัยแล้วยังพบว่า คนจนเมืองยังต้องเผชิญกับการหาที่อยู่อาศัยใหม่ที่ยากขึ้น เนื่องจากคนต้องการที่อยู่อาศัยในเมืองเพื่อการประกอบอาชีพและการทำมาหากิน รวมไปถึงเมื่อเมืองพัฒนาขึ้น ที่อยู่อาศัยก็จะมีราคาที่สูงขึ้นเช่นเดียวกัน ทำให้คนจนเมืองจำนวนไม่น้อยที่เข้าไม่ถึงที่อยู่อาศัยในราคาที่เหมาะสม หรือเข้าไม่ถึงบ้านเช่าที่มีราคาถูก นอกจากนี้แล้วเมื่อเกิดกรณีย้ายที่อยู่อาศัย สิ่งที่ตามมาคือความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นกับคนจนเมือง เพราะว่าบางพื้นที่ไม่มีความเข้าใจเกี่ยวกับการย้ายที่มองว่าจะมาทำปัญหา โดยมาแย่งงานในพื้นที่ ดังคำกล่าวของคนจนเมืองท่านหนึ่งในชุมชนเทพารักษ์ 5 อายุ 50 ปี กล่าวว่า

“ความต้องการที่อยู่อาศัยจะมากขึ้น เนื่องจากหากเมืองโตขึ้น เจริญขึ้น คนจะต้องเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น อาจจะมีการแย่งที่อยู่อาศัยกัน และจะทำให้การเดินทางลำบาก รถติดมากขึ้น ตอนแรกที่มาอยู่ มีปัญหากับคนในชุมชนเดิมจนจะฆ่ากัน เพราะเขาไม่อยากให้มาอยู่ และมีความสัมพันธ์ไม่ดี ผู้นำชุมชนไม่อยากรับรองบ้านเลขที่ เพราะทางผู้นำชุมชนกังวลว่าจะมีปัญหาเรื่องกฎหมาย” (สัมภาษณ์คนจนเมือง, วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2564)

ผลกระทบด้านสิทธิและอำนาจ

อีกหนึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นกับคนจนเมืองคือผลกระทบทางด้านสิทธิและอำนาจ จากการสัมภาษณ์คนจนเมือง พบว่า คนจนเมืองเริ่มมีการรวมกลุ่มกันภายใต้เครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่รวบรวมสมาชิกชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาระบบรางของเมืองขอนแก่น เข้ามาเพื่อเรียกร้องสิทธิที่ตนเองควรได้รับ และเป็นพื้นที่สำหรับการสะท้อนความเดือดร้อนของคนจนเมืองต่อผู้กำหนดนโยบายการพัฒนาให้ได้รับรู้ มีการเรียกร้องให้จัดสรรพื้นที่อยู่ใหม่ในเขตเมืองจำนวน 5 ไร่ อยู่ในพื้นที่สนามกอล์ฟเก่าสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง เพื่อที่จะสามารถมีสิทธิที่จะทำมาหากินในเมืองได้ไม่ต่างจากที่เคยเป็น การสะท้อนความเดือดร้อนและการเรียกร้องสิทธิที่ตนเองมีอยู่เปรียบเสมือนว่าคนจนเมืองเริ่มได้สิทธิและอำนาจจากโครงการพัฒนาที่จะเกิดขึ้น

แต่ทว่าในสิ่งที่เกิดขึ้นจริงสำหรับคนจนเมืองกลับพบว่า การเรียกร้องของเขายังขาดอำนาจการต่อรองในเรื่องสิทธิที่จะอยู่ในเมือง แม้ว่าจะแสดงความคิดเห็นหรือเสนอแนะความต้องการออกไปก็ยังมีพลังที่น้อยมากในการต่อรอง เห็นได้จากการต่อรองเรื่องการขอที่อยู่อาศัยจากการรถไฟพื้นที่ 5 ไร่ แต่ทางการรถไฟกำหนดให้เพียง 2 ไร่เท่านั้น ซึ่งไม่เป็นไปตามความต้องการของคนจนเมืองที่เสนอขอ นอกจากนี้ยังพบว่า สิทธิในการแสดงความคิดเห็นของคนจนเมืองเมื่อเข้าร่วมประชุม ส่วนใหญ่ก็จะเข้าไปร่วมรับฟัง แล้วพอถึงเวลาที่ยกมือก็ยกมือ สิทธิในการออกความคิดเห็นนั้นน้อยมาก ดังคำกล่าวของคนจนเมืองท่านหนึ่งในชุมชนเทพารักษ์ 5 อายุ 50 ปี กล่าวว่า

“ยังขาดอำนาจในการต่อรอง ขาดพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นหรือมีส่วนร่วม ต้องการพื้นที่และโอกาสในการต่อรองร่วมกับผู้บริหารเมือง นอกจากนี้ก็มีส่วนร่วมในการเข้าไปนั่งฟังข้อมูลในการประชุมบ่อยครั้ง แต่ไม่ได้ออกความคิดเห็นในเรื่องดังกล่าว ซึ่งได้มีการให้ออกความคิดเห็นแต่ตนไม่กล้า เนื่องจากคิดว่าไม่มีความรู้พอ ในอนาคตถ้า

หากมีโอกาสนี้ก็จะออกเสียงในการแสดงความคิดเห็นมากขึ้น” (สัมภาษณ์คนจนเมือง, วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2564)

สาเหตุที่คนจนเมืองไม่กล้าที่จะเสนอความคิดเห็นเนื่องจากมองว่าตัวเองมีความรู้น้อย ไม่มีความรู้พอที่จะไปเสนอความคิดเห็นกับเจ้านาย จึงไม่กล้าเสนอออกไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อมีโครงการพัฒนาหนึ่ง ๆ เข้ามาในพื้นที่ คนที่ได้รับผลกระทบก็คือคนจนเมืองก่อน ในกรณีคนจนเมืองขอนแก่นก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน โดยที่ส่วนใหญ่จะไม่มีสิทธิและอำนาจในการต่อรวมที่มีพลังมากนัก ถึงแม้ว่าข้อเรียกร้องบางเรื่อง เช่น เรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยจะได้รับการพิจารณาแต่ก็ไม่ได้ตามที่ตนเองมีความประสงค์และตามที่ต้องการจริง

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในช่วงต้น จะเห็นได้ว่าการผลกระทบจากโครงการพัฒนาเมืองที่เกิดขึ้นมีทั้งด้านบวกและด้านลบต่อคนจนเมือง โดยมีผลกระทบที่สำคัญ 4 ด้าน ดังนี้

ประการแรก ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ ที่ชัดเจนคือการพัฒนาเมืองมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตในเมือง และยังส่งผลถึงการมีโอกาสนในการประกอบอาชีพมากขึ้นจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่ช่วยขยายตลาดงานของคนจนเมือง อย่างไรก็ตามโอกาสในการเข้าถึงงานข้างต้นก็จำกัดอยู่เพียงงานระดับล่างที่มีความยาก รวมไปถึงต้องเผชิญกับความสับสนและอันตราย บางส่วนต้องยุติการทำงานเดิมเนื่องจากมีแรงงานใหม่เข้ามาแทนที่ นอกจากนี้ยิ่งเมืองมีการพัฒนามากเท่าไร อัตราค่าครองชีพพื้นฐานในเมืองก็มีการขยับตามไปด้วย ทำให้คนจนเมืองต้องเผชิญหน้ากับปัญหาเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ยากลำบากมากขึ้น สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Phatchaney and Chamaratana (2017) รวมไปถึง Promphakping, Inmuong, and Phongsiri (2019) ที่ต่างชี้ว่าการเติบโตของเมืองขอนแก่น เป็นการเติบโตแบบรอบด้าน ทำให้เกิดการพัฒนาระบบโครงสร้างที่ส่งเสริมการเติบโตของภาคเศรษฐกิจทั้งในระดับจุลภาคไปจนถึงระดับมหภาค ทำให้เกิดการขยายตัวของตลาดแรงงานในภาคธุรกิจบริการที่เติบโตและขยายตัวอย่างมากในตลาดแรงงานกึ่งทักษะฝีมือและระดับฝีมือ ทำให้ตำแหน่งงานในระดับล่างที่เป็นงานไร้ทักษะ เป็นงานในลักษณะ 3D คือ เป็นงานที่มีความยากลำบาก งานที่ต้องทำงานกับสิ่งสกปรก และเป็นงานอันตราย ที่ล้วนต้องใช้แรงงานจากคนชายขอบ ซึ่งหมายรวมถึงกลุ่มคนจนเมืองด้วย

ประการที่สอง ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรม แม้เมืองขอนแก่นจะได้รับการพัฒนาและมีความเจริญขึ้นขึ้นมาน้อยเพียงใด แต่ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนจนเมืองยังคงดำเนินควบคู่กันไปด้วย สะท้อนจากการเข้าร่วมกิจกรรมของคนเมืองและให้ความร่วมมือกับชุมชน โดยอาศัยผลจากการพัฒนาที่ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ สะดวกมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันการพัฒนาที่เกิดขึ้นก็ส่งผลทำให้เกิดความห่างเหินของคนจนเมืองบางส่วนที่ต้องออกไปทำงานหาเช้ากินค่ำ และได้ห่างเหินการร่วมประเพณีดั้งเดิม บางส่วนจำเป็นต้องย้ายไปอยู่ที่ชุมชนใหม่ และต้องปรับตัวเพื่อให้อยู่กับสถานที่ใหม่ เหล่านี้ล้วนเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นกับคนจนเมืองทั้งสิ้น สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Phongsiri (2019) รวมไปถึง Promphakping, Inmuong, and Phongsiri (2019) ที่นำเสนอข้อค้นพบเรื่องการเติบโตของเมืองขอนแก่น โดยชี้ว่าแม้ว่าความเติบโตทางเศรษฐกิจจะทำให้เมืองขอนแก่นมีความทันสมัยในเชิงกายภาพ แต่ก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงสังคมหลายอย่าง เช่น การปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรม และ

การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตของคนเมือง รวมไปถึงการขยายตัวของเมืองก็มีส่วนทำให้วัฒนธรรมของคนชนเมืองที่มีความเป็นวัฒนธรรมกึ่งเมืองกึ่งชนบทปรับเปลี่ยนตามไปด้วยเช่นกัน

ประการที่สาม ผลกระทบด้านที่อยู่อาศัย เป็นผลกระทบที่รุนแรงที่สุดเพราะโครงการพัฒนาที่เริ่มเข้ามามีบทบาทและส่งผลกระทบต่อคนจนเมืองขอนแก่นไม่ว่าจะเป็นโครงการรถไฟความเร็วสูง โครงการพัฒนาพื้นที่โดยรอบสถานีขนส่งมวลชน (TOD) โดยพื้นที่วิจัยทั้ง 5 ชุมชนได้รับผลกระทบแทบทั้งหมด โดยเฉพาะการถูกไล่รื้อออกจากที่อยู่อาศัยเดิมในกรณีของครอบครัวที่ยังไม่มีสัญญาเช่าถูกต้องเกิดความไม่มั่นคงทางด้านที่อยู่อาศัย เพราะคนจนเมืองรู้สึกกังวลกับสิ่งที่จะเกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาดังกล่าว สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Phuttharak and Dhiravisit (2014) และงานของ Phong Siri (2019) รวมไปถึงงานของ Chamaratana, Knippenberg, and De Jong (2020) ที่ล้วนยืนยันด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ว่าการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองในประเทศไทย มักจะสร้างผลกระทบด้านที่พักอาศัยต่อประชาชน โดยเฉพาะคนตัวเล็กตัวน้อยที่อาศัยในชุมชนแออัดและสลัม และเกือบทั้งหมดต้องยอม “ศิโรราบ” กับเงื่อนไขของการพัฒนา

ประการสุดท้าย ผลกระทบด้านสิทธิและอำนาจ แม้จะมีความพยายามของคนจนเมืองในการรวมกลุ่มกันภายใต้เครือข่ายฟื้นฟูประชากรสร้างสรรค์เพื่อเรียกร้องสิทธิที่ตนเองควรได้รับ และเป็นพื้นที่สำหรับการสะท้อนความเดือดร้อนของคนจนเมืองต่อผู้มีอำนาจในพื้นที่ แต่การเรียกร้องก็ยังขาดอำนาจการต่อรองในเรื่องสิทธิที่จะอยู่ในเมือง โดยในการแสดงความคิดเห็นของคนจนเมืองเมื่อเข้าร่วมประชุมกับ “เจ้านาย” ซึ่งเป็นหัวหน้าส่วนราชการ และบรรดาข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่จะเป็นเพียงการเข้าไปร่วมรับฟัง สิทธิในการออกความคิดเห็นมีน้อยมาก เนื่องจากไม่กล้าที่จะเสนอความคิดเห็นเนื่องจากมองว่าตัวเองมีความรู้太少 ไม่มีความรู้พอที่จะไปเสนอความคิดเห็นกับ “เจ้านาย” จึงไม่กล้าเสนอความเห็นออกไปเพราะ “ย่านแว่วปลีก” [กลัวพูดไม่ถูก - ผู้วิจัย] ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคนจนเมืองอีสานยังขาดซึ่งความตระหนักรู้ใน “สิทธิ” และ “พลังความสามารถ” ของตนเอง จึงคิดเพียงว่าตนไม่มีสิทธิและอำนาจในการต่อรองที่มีพลังมากนัก ถึงแม้ว่าข้อเรียกร้องบางเรื่อง เช่น เรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยจะได้รับการพิจารณาแต่ก็ไม่ได้ตามที่ตนเองมีความประสงค์และตามที่ต้องการจริง สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Chamaratana, Knippenberg, and De Jong (2020) Butsrinoi and Niyompanitpatana (2016) และงานของ Lao-an (2020) รวมไปถึงงานของ ที่ต่างเสนอตรงกันว่า “คนตัวเล็กตัวน้อย” ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ในเขตเมือง ต่างถูกบังคับใน “ยอมจำนน” ต่อผู้มีอำนาจ ส่วนหนึ่งด้วยความไม่มั่นใจและไม่แน่ใจในสิทธิของตนเอง

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการวิจัยข้างต้นที่ถือเป็นองค์ความรู้พื้นฐานของผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เมืองที่เกิดขึ้นกับคนจนเมืองและครัวเรือน โดยพบว่าผลกระทบทั้งสี่ด้านล้วนมีความเกี่ยวข้องกับ “สิทธิ” และ “เสียงของคนตัวเล็กตัวน้อย” ที่จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเป็นสมาชิกของชุมชนเมือง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะใน การพัฒนานโยบายสาธารณะของเมืองที่เติบโตเร็วอย่างเมืองขอนแก่น ควรมาจาก “เสียง” ของคนทุกกลุ่มที่เป็นสมาชิกของเมือง แต่ในกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมา เสียงของคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้เปราะบางอย่าง “คนจนเมือง” กลับขาดหายไปจากวิสัยทัศน์ของเมืองขอนแก่น ดังนั้น แนวนโยบายการพัฒนาเมืองที่ต้องตระหนักถึง “สิทธิที่จะมีส่วนในเมือง” (The Right to the City) ของประชาชนทุกกลุ่มอย่างแท้จริง จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ใน

หลายด้าน เช่น การควบคุมทิศทางการเติบโตของเมืองอย่างเหมาะสม ที่มาจากความคิดเห็นในหลายมุมมอง โดยที่ทุกมุมมองมีการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน (Balance of Power) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงแนวคิดสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง (The Right to the City) ที่กล่าวถึงในข้างต้น จะเห็นว่าเป็นแนวคิดทางสังคมวิทยาเชิงวิพากษ์ เป็นกรอบแนวคิดที่ส่งเสริมสิทธิการมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในเมืองต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาเมือง แนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดที่ถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการต่างประเทศด้านเมืองศึกษาเชิงวิพากษ์ และยังมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายอีกด้วย (Mayer 2009; Pattillo 2013) โดยนัยยะนี้ผู้วิจัยเสนอว่าสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองเป็นสิ่งที่ครอบคลุมความหมายทั้งการกำหนดวิถีของเมือง และมีสิทธิที่จะเป็นส่วนหนึ่งของเมือง โดยไม่ถูกเบียดขับออกไปจากพื้นที่ของเมืองทั้งในเชิงกายภาพและสังคมวัฒนธรรมนั่นเอง

ในขณะเดียวกันในประเด็นสิทธิในการกำหนดที่อยู่อาศัย และสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากการพัฒนาเมือง ดังนั้น ภาครัฐจึงควรเตรียมแผนรองรับที่ชัดเจนและเป็นธรรม ก่อนที่จะดำเนินโครงการพัฒนาตามแผนที่กำหนดไว้ เช่น การจัดสรรที่อยู่อาศัยใหม่ที่ชาวบ้านยังสามารถดำรงชีพตามวิถีเดิม สามารถใช้ประโยชน์จากโครงการพัฒนาและบริการต่างๆ ของเมือง ได้รับค่าชดเชยที่เป็นธรรมจากการโยกย้ายที่ทำให้พวกเขาเสียโอกาส เป็นต้น

ประเด็นสำคัญในการพัฒนาประการสุดท้าย คือ การสร้างสมดุลของแนวคิดในการพัฒนาแบบเดิมที่รัฐมุ่ง “อุดหนุน ช่วยเหลือ” ประชาชน กับแนวคิดการพัฒนาที่มุ่งสร้าง “สำนึกความเป็นเจ้าของ” หรือ “การเสริมสร้างพลังอำนาจ” ที่ทำให้ “คนเมือง” รู้สึกถึงการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของในการพัฒนาเมืองอย่างจริงจัง โดยภาครัฐช่วยสนับสนุน ทำหน้าที่เป็น “ผู้เอื้ออำนวย” ให้ประชาชนลุกขึ้นมาแก้ปัญหาด้วยตัวเอง จะช่วยปรับเปลี่ยนมุมมองให้ “คนเมือง” เป็นผู้ลงมือกระทำเพื่อแก้ปัญหาของเมือง ไม่ได้เป็นเพียงผู้รอรับผลประโยชน์จากการพัฒนาเมืองเท่านั้น แต่พวกเขาควรเป็นส่วนหนึ่งที่จะมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองเช่นเดียวกันประชาชนในกลุ่มอื่น

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง คนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง : กรณีศึกษาชุมชนเมืองอีสาน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

References

- Bunmattaya, J. et al. (1998). *Developing Slum Communities and Urban Slum Community Organizations, Phases 2-3, Case Study: Slum Communities in Khon Kaen Province*. Khon Kaen: Research and Development Institute (RDI), Khon Kaen University. (in Thai)
- Butsrinoi, N. and Niyompanitpatana, T. (2016). A Study of Space Use of Within and Surrounding Areas of Khon Kaen Province's Bus Station for Preparing Proposal of Area Development Plan: Case Study of the First Bus Station of Khon Kaen Province. *Journal of Politics and Governance*, 6(1), 124-132. (In Thai)
- Chamaratana, T. (2023). *Urbanization and Urban Development*. Khon Kaen: Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University. (in Thai)

- Chamaratana, T., Knippenberg, L. and De Jong, E. (2020). "Toward a Low Carbon City: Community Networks for Developing and Promoting Carbon Emission Reduction Behavior, Khon Kaen, Northeast Thailand." *International Journal of Sustainability Policy and Practice*, 16 (2),1-13.
- Chinnak, S. et al. (2005). *Way of life, People and Wetlands: The Dynamic of natural resource management in oxbow lake of urban communities between Ubon Ratchathani and Warin Chamrap Municipality, Ubon Ratchathani Province, Phase 1*. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Chueduangpuy, K., Pontip, A., Wattananamkul, V. and Prasertsuk, S. (2018). Homeless way of life in Khon Kaen City Municipality, Khon Kaen Province. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 11(2), 1341-1362. (in Thai).
- Dhiravisit, A. (2007). *Housing development for urban poor: a case study of Khon Kaen City*. Doctor of Philosophy Thesis in Development Sciences, Graduate School, Khon Kaen University. (in Thai)
- Hankun, K., Manorom, K. and Kittivetchakul, N. (2013). Power Negotiating Fields of an Urban Poor Community in Ubon Ratchathani Province. *Journal of Liberal Art, Ubon Ratchathani University*, 9(1), 45-73. (in Thai)
- Junthothai, D. (2010). *Social Capital in Urban Community: A Search for Internal-External Linkage Enhancement*. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Krueasaeng, P. (2015). Quality of the Thai Education and Directive Principle of Fundamental State Policy. *Executive Journal*, 35(2), 46-60. (in Thai)
- Lao-an, T. (2020). The Community Beside the Railroad and the Effect of Constructing the Double Railroad Tracks: Case Study; the Community Beside the Railroad, Muang District, Khon Kaen Province. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 46(1), 254-289. (in Thai)
- Lapanun, P. et al. (1998). *Evolution of Slum Communities and Urban Slum Organizations Case study of Khon Kaen City*. Khon Kaen: Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University. (in Thai)
- Leksomboon, S. (2014). The Strategies for Community Solid Waste Management by Using the People Participation in Muang Kalasin Municipality. *MBA-KKU Journal*, 7(1), 125-146. (in Thai)
- Mayer, M. (2009). The 'Right to the City' in the Context of Shifting Mottos of Urban Social Movements. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 13(2-3), 362-374.
- Neuman, W. L. (2004). *Basic of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Pearson Education.
- Office of Transport and Traffic Policy and Planning, Ministry of Transport. (2015). *Executive Summary Report: The Study and Design of High Speed Rail System, Bangkok - Nong Khai, Phase 2: Nakhon Ratchasima - Nong Khai*. Bangkok: Asian Engineering Consultants Corp.
- Pattillo, M. (2013). Housing: Commodity versus Right. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 509-531.
- Phatchaney, K. and Chamaratana, T. (2017). Consumption Culture of Labor Households in Khon Kaen Peri-Urban. *Journal of Language, Religion and Culture*, 6(2), 221-240. (in Thai)

- Phongsiri, M. (2019). Land Conflict and Land Governance in the Greater Mekong Sub-Region: Case Studies of Urban and Peri-urban in Thailand. *Journal of Mekong Societies*, 15(1), 87-110. (in Thai)
- Phuttharak, T. and Dhiravisit, A. (2014). Regional Rapid Growth in Cities and Urbanization in Thailand. *Journal of Arts and Humanities (JAH)*, 3(1), 57-63. (in Thai)
- Prawanne, C. (2020). The Process of Transformation into a Smart City: A Case Study of Khon Kaen Municipality. *Local Administration Journal*, 13(3), 267-284. (in Thai)
- Promphakping, B. (2017). *Market and Petty Traders in Khon Kaen City*. Khon Kaen: Research Group on Wellbeing and Sustainable Development. (in Thai)
- Promphakping, B. (2017). Vulnerability of Urban Households Urban Growth Udon Thani Province. *Journal of Social Development and Management Strategy*, 19(2), 69-92. (in Thai)
- Promphakping, B., Inmuong, Y. and Phongsiri, M. (2019). *Khon Kaen City: Growth, Challenges, and Opportunities*. Nonthaburi: Thailand Environment Institute. (in Thai)
- Rabibhadana, A. et al. (2007). *Evaluation Research Project Report on the Baan Mankong Project - Urban poor: Changing Worldviews and Views Towards Oneself and Society*. Khon Kaen: Research and Development Institute (RDI), Khon Kaen University. (in Thai)
- Ratoran, S. (2009). Health: Impacts of Urbanization. *Journal of Safety and Health*, 2(7), 55-63. (in Thai)
- Ratniyom, A. (2010). Migration on the Path of Thailand's Industrial Development. *Economics and Public Policy Journal*, 8(16), 67-83. (in Thai)
- Rawiwong, W., Grisanaputi, W. and Silabut, P. (1999). *The Situation of the Poor and Relief Measures at the Time of the Economic Crisis*. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Shope, R.J. (2008). *An Introduction to Qualitative Data Analysis (QDA) with Atlas/ti*. New York: Office of Qualitative & Mixed Methods Research.
- Srisontisuk, S., Kutchamart, P. and Pakdee, P. (2004). Reflections of the Urban Poor in the Northeast. *Humanities and Social Sciences*, 3(2), 27-38. (in Thai)
- Suwanasak, P. and Kosin, U. (2003). *Life Problems of the Poor and Underprivileged Children in Urban Communities in Surin Province*. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Toprayoon, Y. Peimmetra, J. and Nunchan, A. (2016). A Livable City with Waste Management in Entering the ASEAN Community. *Rajapark Journal*, 10(20), 82-95. (In Thai)
- Visetpricha, B., Sattayanurak, A., Preechasilpakul, S., Pintobtang, P., Chamaratana, T. and Jitnirat, N. (2018). *Slums and Dynamics of Urban Poor in the Changing Urban Society*. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Wanmontri, J. and Wongthanavas, S. (2020). Key Actors in Collaborating with the Development of Khon Kaen's Smart City. *Governance Journal*, 9(1), 262-303. (In Thai)
- Wechayachai, A. and Nonthapatamadul, K. (2003). *The Development of Social Welfare System for the Poor and Vulnerable Group: The Underprivileged and Social Risk Groups. Complete Research Report*. Bangkok: Center for the Study of Political Economy, Faculty of Economics, Chulalongkorn University. (in Thai)

